СИНЕЗА: Часопис за хуманистичке и друштвене науке, 7(1)2026: 151-153
https://doi.org/10.63356/sin.2026.011
UDK 94(=163.41)(497.6):323.1„19"(048.83)

CC BY NC ND

Приказ

Књига о Васиљу

Боривоје Милошевић, Драга Мастиловић, *Васиљ Грђић (1875–1934). „Жари ђали удбински диздаре, док и твојој кули реда дође"*, Бања Лука: Архив Републике Српске, Удружење архивских радника Републике Српске, 2025, стр. 250

Драгослав Илић

Писање биографских дјела, али и истраживање животног пута значајних историјских личности, није честа појава у историографији у Републици Српској. Управо овог посла прихватили су се двојица професора на филозофским факултетима у Бањој Луци и Источном Сарајеву. Комплементарност њихових досадашњих научних интересовања изродила је одличну студију о животу и раду Васиља Грђића, једног од првака српске културне и политичке сцене на територији Босне и Херцеговине у првој половини 20. вијека. Боривоје Милошевић се у претходном научном раду, између осталог, занимао и за теме црквеног, културног и политичког живота Срба, као и српских организација у Босни и Херцеговини током аустроугарског периода, док су интересовања Драге Мастиловића, између осталог везана за историју идеја и дјеловање српских културних и политичких елита из Босне и Херцеговине у првој половини 20. вијека.

Иако је текст студије о Васиљу Грђуђу структурално подијељен на дванаест поглавља, садржај студије је могуће посматрати као двије веће цјелине. Прву цјелину чинила би поглавља која се баве Грђићевим дјеловањем у аустроугарском периоду, док би другој цјелини припадала поглавља која се баве Грђићевим радом у периоду прве Југославије.

У првом дијелу књиге кроз поглавља „Уводне напомене" (9–20), „СПКД 'Просвјета' од оснивања до распуштања" (21–34), „Грђић у политичком животу Босне и Херцеговине" (35–60), „'Народна одбрана' у Босни и Херцеговини до Првог свјетског рата" (61–76), „Хапшење и истрага" (77–112) и „Процес у Бањој Луци" (113–153) аутори доносе веома јасну, разуђену слику

историјског контекста у којем је Грђић живио и радио. Почев од поријекла породице Грђић, те излагања основних биографских података, ова студија доноси податке о настанку и раду Српског просвјетног и културног друштва „Просвјета", о томе како је друштво постало најзначајније мјесто окупљања српске културне, политичке и привредне елите Босне и Херцеговине у периоду од оснивања 1902. године до њеног гашења почетком Првог свјетског рата. Аутори су затим веома прецизно објаснили околности у којима на сцену ступа нова генерација српских националних радника у Босни и Херцеговини током прве деценије 20. вијека, њихово укључивање у политички живот и заштиту српских националних интереса у периоду препуном изазова попут анексионе кризе, доношења босанскохерцеговачког устава, увођења парламентаризма и балканских ратова. Управо у оваквом историјском контексту препуном криза и изазова, Васиљ Грђић се показао као један од најгорљивијих заступника српских националних интереса унутар којих је важно мјесто припадало питањима рјешавања социјалног и образовног статуса Срба у окупираним покрајинама. Даље је своје мјесто у студији нашло удружење „Народна одбрана" која је основана у периоду анексионе кризе као платформа за помоћ Србима ван Краљевине Србије у процесу националног ослобођења. У овом дијелу јасно је наглашена разлика између удружења „Народна одбрана" и „Уједињење или смрт" при чему су прецизно нијансирана и нека персонална преклапања ова два удружења што је касније послужило аустроугарским властима да активности Црнорукаца припише Народној одбрани и на овој премиси гради пропагандну дјелатност о учешћу званичних органа Краљевине Србије у Сарајевском атентату. Иза овога је услиједио опис односа према Србима у Босни и Херцеговини након Сарајевског атентата, који је испуњен прогонима и велеиздајничким процесима од којих је најважнији онај вођен у Бањој Луци, а у којем је првооптужени био управо Васиљ Грђић. Аутори у овом дијелу доносе детаљну анализу оптужнице, приказ тамновања у бањолучком затвору Црна кућа, анализу пресуде којом је Грђић са још 15 другова осуђен на смрт, те дипломатску активност српске владе, папе Бенедикта XV и шпанског краља Алфонса XIII који су довели до помиловања оптужених на смрт, којима је смртна казна замијењена затворском коју су издржавали до краја рата.

Други дио књиге обухвата поглавља „Аустроугарски слом и стварање југословенске државе" (155–175), „Грђић у политичком и културном животу прве Југославије" (177–212) и „Смрт највећег Србина и највећег Југословена" (213–220). У овом дијелу студије изложен је политички рад везан за Грђићев ангажман у Демократској странци, као и рад на обнови и ширењу утицаја „Просвјете". Као непоколебљиви борац за интегрално југословенство, Грђића је погађао политички и национални партикуларизам у новооснованој држави. Због овога се неколико пута, на краћи период, повлачио из политичког живота. Иако је у овом периоду дјеловао у суштински измијењеним окол-

ностима у односу на аустроугарски период, корпус политичких тема којима се бавио остао је готово исти: побољшање социјалног и образовног статуса становништва, те беспоштедна борба за јединствену југословенску националну идеју. У посљедњем поглављу изложени су посљедњи дани Васиља Грђића, обавијени жалошћу због атентата на краља Александра у Марсељу. Умро је у Београду 26. 10. 1934. године.

На крају, у „Закључку" (221–223) аутори су рекапитулирали изнесени садржај акцентујући значај личности Васиља Грђића за културни и политички развој Срба на територији Босне и Херцеговине. Поред овога студија садржи још и превод закључка на енглески језик, „Conclusion" (225–227), „Попис извора и литературе" (229–240) и „Индекс имена" (241–250).

Већ и овако побројан слијед тема које су обрађене у овој, обимом не великој студији, говори да се овдје не ради о једноставном биографском дјелу. Напротив, студија заснована на широкој изворној основи и обиљу литературе, доноси јасне увиде у догађаје, те дубински објашњава процесе чији судионик је био Васиљ Грђић, те ју је стога могуће видјети прије као студију историјског времена у којем је живио и радио Васиљ Грђић. Управо због овога можемо рећи да је српска историографија добила значајан прилог изучавању првих неколико деценија 20. вијека српске историје на територији Босне и Херцеговине.